

Používání učebnic dějepisu v praxi

Vyhodnocení průzkumu

1. Cíle průzkumu

V r. 2000 provedlo Pedagogické centrum v Plzni průzkum s názvem *Jak učitelé používají a hodnotí učebnice dějepisu*⁶¹. Využíváním a hodnocením dějepisných učebnic se také dotkl Výzkum aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách, který byl proveden v r. 2005 pod vedením B. Gracové⁶².

Protože od té doby došlo k výrazným změnám jak v produkci učebnic, tak v podmínkách vyučování dějepisu, rozhodli jsme se průzkum v r. 2008 zopakovat a zjistit, k jakým změnám došlo ve srovnání s výsledky z předchozích šetření.

Podobně jako v r. 2000 jsme se pokusili zjistit:

- které učebnice jsou ve vyučování dějepisu využívány,
- proč učitelé volí určitou učebnici
- jak učitelé učebnici hodnotí.

2. Charakteristika průzkumu

Výzkumným nástrojem byl stejný dotazník jako v r. 2000 (viz příloha 1). Respondenti měli v dotazníku vyplnit, kterou učebnici používají v určité ročníku uvedeného typu školy, vybrat z nabídnutých možností důvod, proč právě danou učebnici používají, a vyznačit na pětistupňové škále své mínění o kvalitě učebnice (textu, obrazového materiálu a dalšího vybavení knihy).

Pětistupňová škála byla volena, protože s ní učitelé běžně pracují při klasifikaci, zachován byl i zažitý způsob (1 nejlepší hodnocení; 5 nejhorší), aby vyplnění bylo pro učitele co nejsnazší. Přesto některým učitelům dělalo obtíže zaznamenat příslušnou hodnotu na škále. Pokud zaznamenali svá hodnocení mezi hodnotami na uvedené škále, byl údaj vyhodnocen jako aritmetický průměr nejbližších hodnot.

Hodnocení za využití pětistupňové škály není ideální. Zatímco někteří učitelé chápou stupeň 3 jako dobrý, jiní jen jako průměrný. Nutné je počítat i s tím, že hodnocení 5 stupněm je spíše výjimečné, protože pokud učitelé považují učebnici za zcela nevyhovující, volí učebnici jinou. Pokud učitelům vyjádření za pomoci škály nevyhovovalo, měli možnost doplnit je stručným slovním komentářem v závěru dotazníku.

⁶¹ Výsledky průzkumu byly publikovány v časopise *Pedagogika* (Dagmar HUDECOVÁ, *Jak učitelé využívají a hodnotí učebnice dějepisu*. *Pedagogika*, roč. 51 (2001), č. 3, s. 327-336).

⁶² Blažena GRACOVÁ, *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*, Sborník Historie a škola VI. – Klíčové kompetence a současný stav vzdělávání v dějepise (seminář ke koncepci výuky dějepisu a občanské nauky na základní a střední škole zorganizovaný MŠMT ČR v Telči 15. – 16. 10. 2007. Praha 2008, v tisku. Text je citován podle rkp.

Nutné bylo zvolit jinou formu distribuce dotazníků respondentům. V r. 2000 byly dotazníky rozdávány učitelům při vzdělávacích akcích, které pořádalo PC Plzeň pro učitele dějepisu. Respondenti je vyplňovali na místě nebo následně doma a zasílali zadavateli klasickou poštou. V případě potřeby měli možnost osobní konzultace se zadavatelem.

Roku 2008 byly dotazníky rozesílány e-mailovou poštou na všechny školy v Plzeňském kraji, v nichž se vyučuje dějepis, a osobně byly předány několika fakultním školám na Ostravsku. V Plzeňském kraji jsme rozeslali dotazníky na 125 základních škol, 15 gymnázií a 33 středních odborných škol; na Ostravsku bylo doručeno do škol cca 20 dotazníků. Taková distribuce byla možná díky laskavosti ředitele NIDV Mgr. Nekoly, ochotě doc. Gracové z FFOU a laskavé pomoci administrativní síly krajského pracoviště NIDV V. Oliveriusové, jimž všem patří dík. Přestože o výsledky průzkumu projevil zájem MŠMT, průzkum byl proveden na základě soukromé iniciativy, a praxe zatím na soukromé badatele není zvyklá.

I přes zaštitění průzkumu státními institucemi získat vyplněné dotazníky nebylo snadné. Do škol v současné době přicházejí dotazníky nejrůznější provenience (např. některé kurzy DVPP jsou zakončovány závěrečnými pracemi, jejichž součástí musí být jakýsi průzkum), školy jsou průzkumy zahlceny, proto žádosti o vyplnění dotazníků v poště automaticky ruší. Bylo třeba cca po měsíci opětovně zdůraznit, že nejde o žádný z výše uvedených průzkumů, aby alespoň některé školy věnovaly pozornost vyplnění našeho dotazníku⁶³. Při použití e-mailové pošty také nebylo možné zaručit, aby se dotazník dostal ke všem vyučujícím dějepisu dané školy, a tak se stávalo, že se kupříkladu vrátil dotazník pouze pro učebnici používanou v jednom ročníku, neboť byl pravděpodobně vyplněný vyučujícím, který učil pouze v tomto ročníku. Samozřejmě potřebnost vyplnění dotazníku byla připomínána při všech návštěvách škol. Přesto výsledek byl více než skromný.

Celkem se zapojilo 52 ZŠ, z toho 3 se speciálními třídami, 10 gymnázií a 2 SOŠ. Vyplněno bylo 185 dotazníků, z toho 128 ze ZŠ, 51 z G, 3 ze SOŠ, jeden dotazník byl vyřazen, protože hodnotil učebnici vlastivědy, další dva protože nehodnotily učebnici, ale atlasy. Protože na jednom dotazníku bylo hodnoceno obvykle několik svazků učebnic, je celkový počet hodnocených svazků čísla 314.

Osobní konzultace při vyplňování dotazníku nebyla možná; i přes jednoduchost jeho koncipování se při vyplňování objevily těžkosti. Někde vyplnění dotazníku narazilo na technické problémy (dotazníky se vrátily nevyplněné, protože záznamy nebyly uloženy, problémy činilo označení příslušné hodnoty v dotazníku, odeslání přílohy apod.), někde nebyly vyplněny dobře bibliografické údaje učebnice (např. Dějepis-učebnice, autor Pokorný). Z těchto důvodů však nebyl žádný dotazník vyřazen, protože se podařilo příslušné údaje dohledat a doplnit.

Vzorek je menší než v r. 2000, kdy bylo pouze ze ZŠ získáno 224 vyplněných dotazníků, na nichž bylo hodnoceno 516 svazků. Přesto i současný průzkum poskytl zajímavá zjištění.

⁶³ Problémy získávání dat pro empirické výzkumy ve školním prostředí jsou známé, zmiňuje se o nich i GRACOVÁ, *Poznatky ...* rkp. s. 14.

3. Zjištěné skutečnosti

1. Které učebnice jsou ve vyučování dějepisu využívány

Zajímalo nás především:

Které učebnicové řady, popř. tituly jsou ve školách využívány

Jak staré učebnice jsou ve školách využívány

Proč učitelé dané učebnice volí

1.1 Jaké učebnicové řady, popř. tituly jsou ve školách využívány

Podle zadání učitelé měli vyplnit v dotazníku název učebnice, autora, nakladatelství a rok vydání. Zdůrazněno bylo, že je nutné uvést všechny údaje, protože někteří autoři se podílejí na tvorbě několika učebnic (Kuklík, Beneš), naopak učebnici se stejným názvem zpracovalo více autorů (např. Nová doba II –P.Vošahlíková, resp. V. Olivová).

Následující tabulka uvádí:

- Přehled učebnicových titulů, které učitelé v dotaznících uvedli a k nimž se vyjadřovali
- Počet vyjádření k jednotlivým titulům, které jsme od učitelů obdrželi

Základní vzdělávání

SPL – Práce (stará řada)	
Michovský V.: Dějepis. Pravěk a starověk pro ZŠ, díl 1.	11
Michovský V.: Dějepis. Pravěk a starověk pro ZŠ, díl 2.	11
Hroch M., Mandelová H. a kol.: Dějepis. Středověk pro ZŠ (5.-13. st.).	15
Hroch M., Mandelová H. a kol.: Dějepis. Středověk pro ZŠ (13. - 15. st.)	16
Hroch M., Mandelová H. a kol.: Dějepis. Středověk pro ZŠ (15. - 17. st.).	14
Čapek a kol.: Dějepis. Novověk I (1640 -1789).	15
Čapek a kol.: Dějepis. Novověk II (1789 -1848).	16

Čapek a kol.: Dějepis. Novověk III (1848 -1871).	17
Pokorný J.: Dějepis. Nová doba I. V době páry a elektřiny (1870-1918)	10
Vošahlíková P.: Dějepis. Nová doba II. Československo a svět (1918-1938)	4
Jožák J.: Dějepis. Nová doba III. Druhá světová válka a československý. odboj	10
Jožák J.: Dějepis. Nová doba IV. Československo a svět 1945 – 1989.	11
SPL – Práce (nová řada)	
Augusta P., Honzák F.: Dějiny pravěku a starověkého Orientu.	3
Augusta P., Honzák F.: Dějiny starověkého Řecka a Říma.	3
Augusta P., a kol.: Dějiny středověku a raného novověku. 1. díl. Zrození středověké Evropy	2
Picková D., Kubů, N.: Dějiny středověku a raného novověku. 2. díl. Středověká společnost	2
Augusta P., Beneš Z.: Dějiny středověku a raného novověku. 3. díl. Raný novověk	2
Augusta P. a kol.: Dějiny novověku. 1. díl.	1
Augusta P a kol.: Dějiny novověku. 2. díl.	1
Augusta P., Honzák F. Pečenka, M.Luňák,P.:Dějiny moderní doby I	2
Augusta P., Honzák F. Pečenka, M.Luňák,P.:Dějiny moderní doby II	1
SPN (stará řada)	
Rulf V., Válková V.: Dějepis pro 6. ročník ZŠ. Pravěk a starověk.	11
Čechura J., Dudák V., Ryantová M., Neškudla B.: Dějepis pro 7. ročník ZŠ. Středověk a raný novověk.	16
Hlavačka M.: Dějepis pro 8. ročník ZŠ. Novověk.	10
Kuklík J., Kocián J.: Dějepis pro 9. ročník ZŠ. Nejnovější dějiny.	12
SPN (nová řada)	

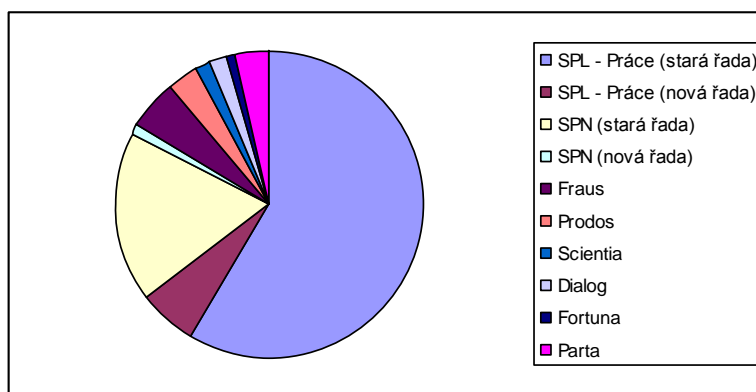
Válková V.; Parkan F.: Dějepis 6 – pravěk a starověk	3
Fraus	
Linhart, Metlička, Popelka, Pečírková : Dějepis. Pravěk a starověk pro 6. roč. ZŠ a víceletá gymnázia	15
Prodos	
Koucká I., Schulzová E.: Dějepis 6	1
Schulz J.: Dějepis 7	2
Trapl M., Traplová J., Skoupý A.: Dějepis 8	3
Burešová J.: Dějepis 9	3
Scientia	
Hrubá, Drška: Dějepis 7. Středověk a raný novověk	1
Čapka, F.: Dějepis 8. (1648-1918)	1
Čapka, F.: Dějepis 9 (1918- do současnosti)	2
Olivová: V.: Dějepis. Nová doba :II	6
Dialog	
Mandelová H., Pařízková I, Kunstová E.: Dějiny středověku a počátků novověku pro 7. ročník ZŠ a pro sekundu osmiletého gymnázia	2
Mandelová H., Pařízková I, Kunstová E.: Dějiny novověku pro 8. ročník ZŠ a pro tercii osmiletého gymnázia	1
Mandelová H., Pařízková I, Kunstová E.: Dějiny 20. století pro 9. ročník ZŠ a kvartu osmiletého gymnázia	2
Fortuna	
Neústupný J.: Lidé v dějinách. Pravěk.	1
Petráňová L.: Lidé v dějinách. Středověk	1
Parta	

Škodovi H. a E. : Dějepis	1
Škola E., Toušková J.: Dějepis pro 7. roč. zvláštní školy	3
Valenta M.: Müller, O.: Dějepis pro 8. roč. zvláštní školy	3
Valenta M.: Müller, O.: Dějepis pro 9. roč. zvláštní školy	3

Na rozdíl od r. 2000 se mezi učebnicemi, které byly v dotaznících uvedeny, vůbec neobjevily texty, které byly vydávány počátkem 90. let jako např. Oliva, P.: Dějiny starověkého světa; Harna, J., Fišer, R.: Dějiny českých zemí; Sochorová, M.: Dějepis v kostce. Neznamená to, že by ve školách nebyly využívány vůbec, ale byly pravděpodobně nahrazeny později vydávanými jednotlivými díly učebnicových řad.

Přehled došlých vyjádření k používaným řadám - základní škola

SPL - Práce (stará řada)	156
SPN (stará řada)	49
SPL – Práce (nová řada)	17
Fraus	15
Parta	10
Prodos	9
Dialog	5
Scientia	4
SPN (nová řada)	3
Fortuna	2

Nejvíce vyjádření přišlo k první učebnicové řadě, která byla počátkem 90. let vydána nakladatelstvím SPL-Práce. K této sadě se pojí ještě učebnice V. Olivové Nová doba 2, která byla vydána nakladatelstvím Scientia, ale ve školách je využívána jako alternativa k učebnici P. Vošahlíkové ze stejné série. Tato řada byla nejvíce zastoupena i v minulém průzkumu.

S velkým odstupem následuje počet vyjádření k učebnicové sadě SPN vydávané koncem 90. let. Další větší soubor představovaly učebnice nové série nakladatelství SPL-Práce. Významnější zastoupení měla učebnice pro 6. ročník nově vydávané řady nakladatelství Fraus. V poznámkách k ní bylo však několikrát uvedeno, že učebnice je používána pouze učitelem, popř., že škola uvažuje o jejím nákupu této učebnice pro všechny žáky po té, co budou vydány i další díly. Podobné poznámky byly i u učebnice pro 6. roč., již nakladatelství SPN zahájilo vydávání nové řady dějepisných učebnic.

Poměrně málo byly připomínány texty z nakladatelství Prodos, i když jejich zastoupení bylo o něco málo vyšší než v minulém průzkumu. Překvapivě málo vyjádření přišlo k učebnicím z nakladatelství Dialog a Scientia. Malé zastoupení učebnic z nakladatelství Fortuna bylo celkem očekávané. Jsou totiž užívány ve vyučování jen ojediněle (většinou na gymnáziích), nebo jako pomocný text, který má pouze učitel. Stejnou situaci ukázal i minulý průzkum. Nakladatelství Patra vydalo dějepisné učebnice pro zvláštní školy, po přiřazení speciálních tříd k ZŠ se proto objevily i v našem průzkumu. Jejich minimální zastoupení je pochopitelné.⁶⁴

Učebnice ze starší řady SPL-Práce, Prodos, nově zahájených řad SPN a Fraus jsou využívány na ZŠ a v nižších ročnících G; texty nakladatelství Fortuna pouze v nižších ročnících gymnázia, učebnice ostatních nakladatelství jen v základních školách, a to v ročnících, pro které byly předepsány. V jediném případě učitelka uvedla, že používá učebnici pro 7. ročník i v následujícím ročníku (Čechura a kol.: Dějepis. Středověk a raný novověk). Učitelé tedy stále přizpůsobují učební plány učebnicím, nedochází k větším obsahovým přesunům, které by s ohledem na vytvoření většího prostoru pro nejnovější dějiny byly žádoucí.

Střední školy

V přehledu jsou zachyceny pouze učebnice pro čtyřletá gymnázia, SOŠ a vyšší ročníky gymnázií. Pro nižší ročníky gymnázií jsou určeny učebnice pro základní vzdělávání, zachycené ve výše uvedeném přehledu pro základní vzdělávání.

⁶⁴ V r. 2005 zjistila B. Gracová, že na Ostravsku v ZŠ jsou nejvíce používané učebnice z nakladatelství SPL Práce (stará řada kolem 30 %, nová 17%) Prodos 13%, Dialog 10%. GRACOVÁ, *Poznátky ...*, rkp. s. 14.

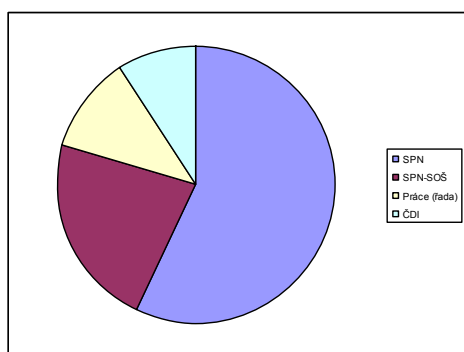
SPN	
Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školy I. Pravěk a starověk	7
Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školy II. Středověk a raný novověk	7
Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školyn III. Novověk	4
Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školy. IV. Nejnovější dějiny	7
SPN	
Čornej a kol : Dějepis pro střední a odborné školy	10
SPL –Práce	
Beneš Z. Petrů J. : České dějiny I.	2
Souček , J.: Dějiny pravěku a starověku	1
Beneš Z.: Dějiny středověku.	2
Hroch .M.: Dějiny novověku	1
Kuklík J., Kuklík J.: Dějiny 20. století	1

Oproti minulému průzkumu, v němž se nepodařilo získat žádné respondenty ze středních škol, letošní průzkum alespoň skrovné výsledky přinesl. Z dosavadních znalostí z praxe je známé, že na středních školách se učebnice využívají výrazně méně než na školách základních. To, že bylo doručeno 54 dotazníků ze středních škol (s výjimkou 2 ze SOŠ všechny z G) je potěšujícím signálem, že i zde se situace mění k lepšímu.

Nejvíce vyjádření jsme obdrželi k učebnicové řadě pro SŠ (tzv. Čornejova řada), kterou vydalo SPN. Učebnicová řada SPL Práce je v současné době zastoupena výrazně méně.

Přehled došlých vyjádření k používaným řadám - střední školy

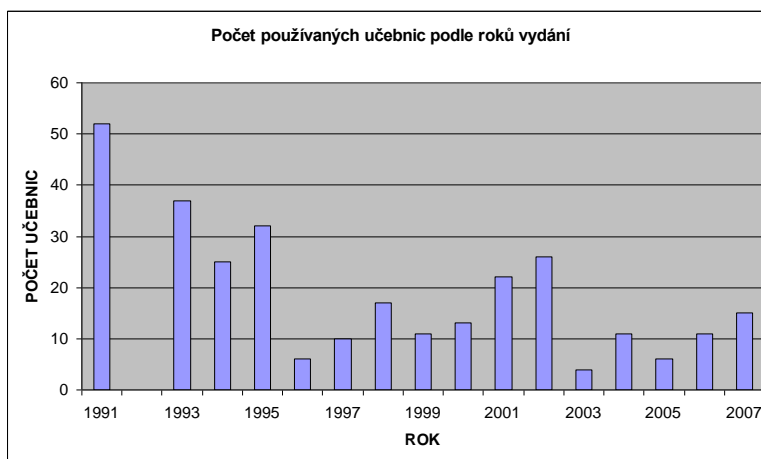
SPN	25
SPN-SOŠ	10
Práce (řada)	5
Beneš, Petráň České Dějiny	4

Učebnice pro SŠ jsou používají učitelé SOŠ a G, žádná SŠ neuvedla užívání učebnic pro ZŠ (samozřejmě s výjimkou nižších roč. víceletých G). Naproti tomu s učebnicí pro střední a odborné školy (Čornej a kol., nakl. SPN) se pracuje i v gymnáziu. V komentáři dotazníku dotyčný učitel uvedl, že učebnice mu lépe vyhovuje rozsahem, a pokud je potřeba některé pasáže rozšířit, učitel rozšiřující texty sám vytvoří podle jiné literatury a žákům rozmnoží. Tato praxe podle vyjádření v poznámce lépe vyhovuje žákům, neboť rozmnožování textů, na němž se finančně podílejí, je pro ně výhodnější než kupovat 4 díly učebnice pro gymnázia. Ostatní učebnice jsou používány pouze na gymnáziích.

1.2 Jak staré učebnice jsou ve školách používány

Průzkum zjistil, že učebnice jsou užívány po mnoho let.

Z celkového počtu 314 sledovaných učebnic bylo vydáno v letech 1991-1998 173, tj. 55,1 % , z toho 89 , tj. 28,3% v letech 1991-1993. Skutečnost, že téměř třetina užívaných učebnic je starší 15 let a více než polovina starší 10 let, je alarmující.

2. Proč učitelé volí dané učebnice

V dotazníku jsme nabídli odpovědi uvedené v 1. řádce níže uvedené tabulky. Tabulka ukazuje, jaké důvody u jednotlivých učebnic učitelé uváděli.

	nejlépe mi vyhovuje	na jinou škola nemá peníze	jiná ve škole není	nejlépe vyhovuje práci žáků ve škole	nejlépe vyhovuje domácí práci žáků	nevím o jiné
Celkem	123	38	152	75	41	14

Porovnat tato zjištění s výsledky průzkumu z r. 2000 lze jen v některých rubrikách, protože oproti r. 2000 nebyla nabídnuta možnost odpovědi „nejlépe vyhovuje osnovám“. Lze předpokládat, že učitelům nejlépe vyhovuje učebnice, která usnadňuje naplňování záměrů osnov, ať už centrálně vytvořených nebo sestavených samotným učitelem podle RVP.

Odpověď „nejlépe mi vyhovuje“ (a tedy nejlépe odpovídá osnovám) byla v letošním průzkumu druhá nejfrekventovanější. V průzkumu v r. 2000 byla na 3. místě, avšak součet „nejlépe mi vyhovuje a „nejlépe vyhovuje osnovám“ ve výsledcích tohoto staršího průzkumu, posunul odpověď na 1. místo.

Následující tabulka umožňuje srovnání s r. 2000. U uvedena jsou procenta volených možností z celkového počtu zaslaných dotazníků.

	jiná ve škole není	nejlépe vyhovuje práci žáků ve škole	nejlépe vyhovuje domácí práci žáků	na jinou škola nemá peníze	nevím o jiné
2000	33,33	11,96,	4,05	12,00	2,57
2008	34,31	16,93	9,26	8,58	3,16

Stejně jako v předešlém průzkumu nejfrekventovanější odpověď zdůvodňující používání učebnice, kterou zvolila více než třetina respondentů, je skutečnost, že jiná ve škole není.

Vzrostlo procento odpovědí kladně hodnotících učebnici z hlediska vhodnosti pro práci žáků ve škole i doma, což je potěšující, protože to svědčí o tom, že učebnice přestává být pouze zdrojem informací, ale skutečně se s ní pracuje.

Překvapilo nás, že učitelé nepovažují za zvlášť omezující pro výběr učebnice nedostatek financí. Přitom oproti r. 2000 se možnost nákupu nových učebnic spíše zhoršila. V médiích i na stránkách pedagogického tisku byly vyslovovány obavy z důsledků omezených možností obměny učebních materiálů. Výsledek průzkumu nepotvrdil, že by tyto obavy učitelé pocíťovali jako zvláště naléhavé. Zatímco v r. 2000 upozorňovalo na nemožnost nákupu nových učebnic 12% respondentů, v současnosti stejný problém trápí jen necelých 9% učitelů.

Informovanost o jiných učebnicích zůstává přibližně stejná jako v r. 2000. Vyššího procenta v r. 2008 bylo dosaženo zařazením dotazníků ze ZŠ se speciálními třídami, pro něž alternativní učebnice nejsou. Učitelé z těchto škol ani o jiné učebnici vědět nemohli. Po vyřazení jejich dotazníků z celkového hodnocení se počet respondentů přiznávajících neinformovanost snížil z 3,16 na 2,54%.

3. Jak je učiteli hodnocena kvalita jednotlivých učebnic

Vyhodnotili jsme samozřejmě všechny dotazníky, ale s ohledem na velikost vzorku uvádíme v textu hodnocení jednotlivých titulů pouze u dvou řad, a to SPL-Práce (starší řada) a SPN (starší ucelená řada), dále hodnocení titulů, které jsou prvními svazky začínající nové řady (Linhart, Metlička, Popelka, Pečirková : Dějepis. Pravek a starověk pro 6. roč. ZŠ a víceletá gymnázia; Válková V.; Parkan F.: Dějepis 6 – pravěk a starověk) a hodnocení titulu, který nahrazuje samostatnou řadu (Čornej a kol.: Dějepis pro střední a odborné školy). V ostatních případech uvádíme pouze hodnocení řady, protože k jednotlivým titulům nebylo získáno dostatek podkladů.

Učebnice jsou v tabulkách uvedeny pod kódy. Protože nebyly zjištěny rozdíly v hodnocení jednotlivých dílů učebnice od téhož autora, díly jsou sloučené pod jeden kód. Souhrnné tabulky uvádějí vždy počet respondentů, průměr všech získaných hodnocení za každou položku, průměr hodnocení každé části dotazníku a hodnocení celkové.

Základní školy

A Starší řada učebnic pro ZŠ vydaná nakladatelstvím Práce (1990-2000)

Kód	Titul učebnice
Mich	Michovský V.: Dějepis. Pravek a starověk pro ZŠ, díl 1. a 2
Hroch	Hroch M., Mandelová H. a kol.: Dějepis. Středověk pro ZŠ
Čapek	Čapek a kol : Dějepis. Novověk I, I, III

Pokor.	Pokorný J.: Dějepis. Nová doba I. V době páry a elektřiny (1870 – 1918)
Vošah	Vošahlíková P. : Dějepis. Nová doba II . Československo a svět (1918 – 1938)
Oliv.	V. Olivová: Dějepis. Nová doba II ⁶⁵
Jožák3	Jožák J.: Dějepis. Nová doba III.. Druhá světová válka a československý odboj
Jožák4	Jožák J.: Dějepis. Nová doba IV. Československo a svět 1945 – 1989

Viz tab. na str. 54

Řada je hodnocena jako lepší průměr a dokonce ještě o něco lépe než v průzkumu z r. 2000. I v současnosti jsou velmi kladně jsou hodnoceny první dva tituly, přičemž část autorů Hroch M., Mandelová H. je pokládána za nejzdařilejší z celé řady. Ve slovním sdělení se pouze objevuje poznámka, že je nutné vynechávat velké množství látky, aby všechny tři díly dějin středověku mohly být probrány za jeden rok.

V hodnocení textové části učitelé méně kritizovali složitost textu. Zatímco v r. 2000 dosahovaly všechny tituly s výjimkou dvou prvních hodnot přes 3,5, v případě závěrečných dílů řady Nová doba 3 a 4 (Jožák 3, Jožák 4) dokonce přes 4, v současném průzkumu dosahuje hodnoty přes 3,5 pouze alternativní učebnice V. Olivové. Místo ní mohou učitelé zvolit jednodušší učebnici P. Vošahlíkové. Proč tak nečiní, je obtížné odhadnout, ve vyjádřeních k textu V. Olivové převažuje odpověď „jiná ve škole není“, což nevysvětluje, proč si učitelé jiný učební materiál neobjednají.

Důvody pro pozitivnější hodnocení složitosti textu je možné spatřovat v tom, že učitelé si zvykli na dikci učebnice a našli i způsob, jak text pro žáky zjednodušit. Potěšitelné je toto zjištění zejména v případě učebnic nejnovějších dějin.

Hodnocení ostatních částí učebnice se téměř nezměnilo. Zajímavé je hodnocení vazby a estetického vzhledu učebnice, které jsou charakterizovány jako lepší průměr (2,3; 2,8). Vzhledem k tomu, že jde o učebnice velmi staré (8-18 let), je to vynikající ocenění svědčící buď o neobyčejně kvalitní práci vydavatelství, šetrném vztahu žáků k učebnicím anebo o snížených nárocích učitelů na tyto kvality učebnice.

⁶⁵ Učebnice V. Olivové vydaná nakladatelství Scientia je využívána částí učitelů jako alternativa k učebnici P. Vošahlíkové.

B. Řada učebnic pro ZŠ vydaná SPN - starší ucelená řada (1997-2006)

Kód	Titul učebnice
Rulf	Rulf V., Válková V.: Dějepis. Právěk a starověk
Čech	Čechura J., Dudák V., Ryantová M., Neškudla B.: Dějepis. Středověk a raný novověk
Hlav	Hlavačka M.: Dějepis. Novověk
Kuklík	Kuklík J., Kocián J.: Dějepis. Nejnovější dějiny

viz tab. na str. 55

Stejně jako v roce 2000 vzorek respondentů je v tomto případě nepoměrně menší, proto je třeba se závěry zacházet velmi opatrně. Nicméně řada je hodnocena téměř shodně jako v r. 2000, kdy byl soubor respondentů ještě menší, a ve srovnání se starší řadou SPL-Práce byl hodnocen nepatrně hůře. Rozdíl je ovšem téměř zanedbatelný.

Oproti předcházející sadě, kde rozdíly mezi jednotlivými svazky byly větší, je kvalita jednotlivých svazků této série vyrovnaná, jen s nepatrnými odchylkami. Text učebnice je považován zejména ve vyšších ročnících za poněkud méně zajímavý, méně motivující a zejména méně vhodný pro samostatnou práci žáků ve srovnání s předchozí řadou. Rovněž ve všech sledovaných ukazatelích jsou méně pozitivně hodnoceny otázky a úkoly. Obrazový materiál je považován sice za ilustrativní, ale méně využitelný pro samostatné získávání informací a rozvoj myšlení. Ačkoli se jedná o učebnice novější, hůře je hodnocena kvalita jejich vazby, naopak lépe estetický vzhled.

C. Učebnicové řady s malým zastoupením v průzkumu

Pro úplnost jsme vyhodnotili dotazníky i k učebnicovým sériím, k nimž se vyslovil menší počet respondentů. Oproti minulému průzkumu jsme obdrželi málo komentářů k novější řadě SPL-Práce, o níž je známo, že je ve školách poměrně hodně využívána. Sada z nakladatelství Fortuna (Lidé v dějinách) se skutečně vyskytuje v dějepisném vyučování pouze sporadicky. Poněkud překvapivý je malý počet vyjádření k řadě Dialog (Mandelová a kol.), kterou vytvořili učitelé z praxe a v průzkumech Asociace učitelů dějepisu je vysoce hodnocena.

viz tab. na str. 56

Z tabulky je patrné, že v hodnocení prvních čtyř souborů učebnic nejsou větší rozdíly.

U novější řady nakladatelství SPL- Práce je ve slovních vyjádřeních kritizována skutečnost, že v učebnicích této řady otázky a úkoly nejsou. Autoři je totiž umístili pouze do pracovních sešitů, které však učitelé většinou nemají k dispozici. Absence těchto materiálů pravděpodobně negativně ovlivnila hodnocení vhodnosti učebnice pro samostatnou práci a podobně nepříznivě byla nahlížena adekvátnost doplňujících materiálů. Ve srovnání s průzkumem z r. 2000 respondenti příznivěji posuzovali text z hlediska jeho složitosti. Patrně i zde si učitelé zvykli na jazyk učebnice.

V řadě Prodos je za nejzdařilejší pokládána učebnice pro 9. ročník (Burešová, J. : Dějepis 9, podle slovního vyjádření vhodně jsou v ní propojeny naše i světové dějiny, má kvalitní obrazový materiál, shrnující barevně odlišné odstavce, dostatek map, rejstřík a konci knihy. Posouzení textové části celé řady vyznívá v tom smyslu, že text je nepřiliš složitý, ale málo zajímavý a málo motivující, což by mohlo znamenat, že je jednoduchý až příliš.

Z hodnocení ostatních učebnicových sad je poměrně překvapivá výtka složitosti textu řady učebnic z nakladatelství Dialog, což jsme vzhledem k autorskému týmu složenému ze zkušených pedagogů nepředpokládali.

U učebnic řady nakladatelství Fortuna (Lidé v dějinách) je kritizována především špatná vazba a absence jakéhokoli doplňujícího orientačního materiálu. Ve slovních vyjádřeních se objevily známé výtky absence světových a evropských dějin; sledovány jsou jen české dějiny; oddělený pracovní sešit, a naopak velké plus této učebnice je zaměření na život lidí v minulosti, na každodennost. To je pravděpodobně také důvodem, proč se učebnice užívá, i když v omezené míře. Učitelé by jistě uvítali další materiály, které by pomohly utvářet plastický obraz minulosti ve vědomí žáků.

Učebnice pro speciální školy, které vydalo nakladatelství Parta, nemají konkurenci v jiných řadách. Učitelé s nimi nejsou spokojeni. Text sice není hodnocen jako příliš složitý, ale jako málo zajímavý a málo motivující. Ve slovních vyjádřeních se i zde nepřímo objevily požadavky na další doplňující materiály k učebnicím. (Postrádám texty k nejnovějším dějinám např. EU, NATO). Kritizován je didaktický aparát učebnice a dokonce i obrazový materiál. Hodnocení vazby jako zcela nevyhovující může být dáno tím, že vyjádření se vztahovala k učebnicím vydaným v letech 1993-2003, tj. k učebnicím starým 5-15 let.

C. První svazky nově vydávaných řad

V následující tabulce jsou porovnávány 2 tituly, kterými příslušná nakladatelství zahájila vydávání nových řad.

- Linhart, Metlička, Popelka, Pečírková : Dějepis. Pravěk a starověk pro 6. roč. ZŠ a víceletá gymnázia, Plzeň, Fraus 2006
- Válková V., Parkan F.: Dějepis 6 – pravěk a starověk, Praha SPN 2006.

Obě nakladatelství shodně tvrdí, že tituly byly zpracovány s ohledem na požadavky RVP ZV. Nakladatelství SPN vydalo již v r. 2007 další díl této řady, nakladatelství Fraus oznámilo zatím pouze odklad vydání dalšího dílu na rok 2009.

Připravovaným řadám je ve školách věnována pozornost, která je cíleně evokována oběma nakladatelstvími. (např. řada škol obdržela bezplatné vzorky pro učitele).

viz tab. na str. 57

Je třeba vzít v úvahu, že učitelé většinou posuzovali učebnici na základě jejího vlastního studia učebnice, většinou neměli ještě čas ji vyzkoušet v praxi nebo v delší praxi se žáky. Svědčí o tom i slovní komentáře připojená k hodnocení, v nichž učitelé na tuto skutečnost upozorňují (např. učebnici mám jen jako vzorek pro učitele; učebnici vysoce hodnotím, mám ji ale pouze pro sebe; kombinuji různé texty, starší a tuto učebnici). Tím je vysvětlitelné neobyčejně kladné posuzování. V tomto případě je ale spíše vyjádřením nadějí vkládaných do nových učebnic než skutečným hodnocením. Bezsporně svědčí o tom, že se první výtisky nových řad líbí. Vzhledem k početnímu nepoměru respondentů nelze učebnice mezi sebou porovnat.

Střední školy

Vzhledem k malému počtu respondentů mohlo být vyhodnocení jednotlivých titulů provedeno pouze u řady SPN. I zde však jde spíše o vyjádření dojmu než o skutečné hodnocení řady.

Kód	Titul učebnice
Č1	Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školy I. Pravěk a starověk
Č2	Čornej ej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školy II. Středověk a raný novověk
Č3	Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školyn III. Novověk
Č4	Čornej a kol. : Dějepis pro gymnázia a střední školy. IV. Nejnovější dějiny

viz tab. na str. 58

Učebnicová řada se uživatelům líbí. Nejvyšší hodnoty naznačující negativa se objevují u posouzení složitosti textu, avšak i zde jsou v řadě případů nižší nebo srovnatelné s hodnotami pro učebnicové řady ZŠ. O kladném vnímání svědčí i celkový průměr hodnocení, který je ze všech úplných řad nejpříznivější.

V přehledu uvádíme hodnocení dalších učebnic pro střední školy

Kód	Titul
SPL-Práce	Řada SPL-Práce Souček J.: Dějiny pravěku a starověku Beneš Z.: Dějiny středověku Hroch M.: Dějiny novověku Kuklík J., Kuklík J.: Dějiny 20. století
SOŠ	Čornej a kol. : Dějepis pro střední odborné školy
ČD	Beneš Z., Petráň J.: České dějiny I

viz tab. na str. 59

4. Závěr

1. Které učebnice jsou v dějepisném vyučování využívány:

Na ZŠ je nejvíce využívanou řadou řada SPL-Práce, která byla vydána jako první po r. 1989. Tato skutečnost je konstatována rovněž v závěrech průzkumu B. Gracové⁶⁶, který byl proveden v r. 2005. Nejde tedy jen o záležitost krajovou. Ve své době byla jedinou sadou, která nahrazovala marxistické učebnice, proto byla zakoupena značným množstvím škol. Nejnaléhavější potřeba škol tak byla saturována a mnohde se dodnes využívají i první výtisky.

Ostatní učebnicové série byly v průzkumu zastoupeny méně. Tento fakt byl konstatován i v průzkumu r. 2000, kdy se zdálo, že po 10 letech nastává čas vhodný pro změnu učebnic. Nadějný start nových učebních materiálů nevyústil k vystřídání dosavadních.

Původní řada SPL- Práce v současnosti už nemá schvalovací doložku pro učebnice ZŠ. Školy se tedy budou muset rozhodnout při nákupu nových učebnic pro některou z nových možností. Nabídka je široká⁶⁷, její rozšiřování je zbytečné, učitelé by uvítali spíše doplňující texty k jednotlivým svazkům stávajících učebnicových řad. Obsahem těchto textů by měly být materiály k dějinám každodennosti a k soudobým dějinám.

Užívané učebnice jsou většinou velmi staré, třetina používaných učebnic je starší 15 let, více než polovina starší než 10 let. Takto staré učebnice nemohou vyhovovat po stránce estetické, ani obsahové.

2. Proč učitelé volí dané učebnice

Většina učitelů učebnici používá, protože jiná ve škole není a v zásadě jim vyhovuje. Pouze necelých 9% respondentů uvádí, že škola na jinou učebnici nemá peníze a pociťuje tedy nedostatek financí za limitující faktor pro nákup nových učebnic. Co je příčinou tohoto postoje učitelů, zda je na vině pedagogický konzervatismus nebo rezignace před neutěšenými finančními poměry, to by vyžadovalo hlubší analýzu, pro kterou toto šetření neposkytuje dostatečné informace.

⁶⁶ Viz poznámka ⁶².

⁶⁷ V poslední době (2006) bylo zahájeno vydávání nové řady v brněnském nakladatelství Nová škola

3. Jak je učiteli hodnocena kvalita jednotlivých učebnic

Z velikosti získaného vzorku je zřejmé, že nelze činit dalekosáhlé závěry o kvalitě učebnic. Spíše jde o vyjádření dojmu, jak na učitele jednotlivé učebnice působí. Na základě výsledků průzkumu nelze žádnou z řad označit jako mimořádně kvalitní nebo naopak mimořádně nekvalitní, a to i při vědomí, že hodnocení pětistupňovou škálou, která byla volena, protože je pro učitele nepřijatelnější, nese v sobě všechna úskalí tohoto hodnocení.

Rozdíly v oceňování nejsou velké a je možné, že jsou do jisté míry ovlivněny velikostí skupin respondentů vyjadřujících se k jednotlivým učebnicovým titulům. Mimořádně příznivé hodnocení prvních svazků nově připravovaných učebnicových řad svědčí spíše o naději, s níž jsou očekávány.

Pro další zpřesnění údajů by bylo potřeba jednotlivá zjištění konfrontovat s výsledky průzkumů učebnic prováděných jinými metodami⁶⁸. Přesto naše šetření poskytlo zajímavé informace k jednotlivým sledovaným parametrům a zpřesnilo informace nejen o konkrétních učebnicových řadách, ale i o názorech a postojích učitelů k učebnicím.

⁶⁸ Např. metoda Průcha, Nestlerová, in PRŮCHA, *Učebnice*, 1998.

Příloha 1 – dotazník

Hodnocení učebnice dějepisu

V tomto rámečku je nutné uvést všechny údaje !!

Název		Nakladatel	
Autor		Rok vydání	

Učebnici používám v ročníku: (označte křížkem)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	P r i m a	S e k u n d a	T e r c i e	K v a r t a	K v i n t a	S e x t a	S e p t i m a	O k t á v a
---	---	---	---	---	---	---	---	---	-----------------------	---------------------------------	----------------------------	----------------------------	----------------------------	-----------------------	---------------------------------	----------------------------

Typ školy :	ZŠ	1
	SOŠ	2
	G	3

Protože :	neiléne	4	neiléne vyhovuje práci	7
	na jinou škola nemá	5	neiléne vyhovuje domácí	8
	jiná ve škole není	6	nevím o jiné	9

Zakřížkujte na škále hodnotu, která nejlépe odpovídá Vašemu dojmu :

Text učebnice

1 0	jednoduchý	1-----2-----3-----4----- -----5	náročný
1 1	poutavý	1-----2-----3-----4----- -----5	nudný
1 2	srozumitelný	1-----2-----3-----4----- -----5	nesrozumitelný
1 3	motivující	1-----2-----3-----4----- -----5	nemotivující
1 4	umožňující samostatnou práci žáků	1-----2-----3-----4----- -----5	neumožňující samostatnou práci žáků

Otázky a úkoly

1 5	rozmanité	1-----2-----3-----4----- -----5	jednotvárné
1 6	umožňující rozvoj vědo-mostí, dovedností, myšlení	1-----2-----3-----4----- -----5	zaměřené pouze na fakta
1 7	usnadňující práci učitele	1-----2-----3-----4----- -----5	nepoužitelné

Obrazový materiál (obrázky, tabulky, kartogramy ap.)

1	ilustrativní	1-----2-----3-----4-----	zbytečný
1	kvalitní	1-----2-----3-----4-----	nekvalitní
2 0	umožňující žákům samostatně získávat informace	1-----2-----3-----4----- -----5	neumožňující žákům samostatně získávat informace
2 1	vhodné pro rozvoj myšlení žáků	1-----2-----3-----4----- -----5	nehodné pro rozvoj myšlení žáků

Vzhled učebnice

2	estetický	1-----2-----3-----4-----	neestetický
2	formát vyhovující	1-----2-----3-----4-----	formát nevhovující
2	vazba vyhovující	1-----2-----3-----4-----	vazba nevhovující
2	váha únosná	1-----2-----3-----4-----	neúnosná
2 6	doplň.materiál (rejstříky, sezn.liter.) dostačující	1-----2-----3-----4----- -----5	nedostačující
2 7	uspořádání učebnice přehledné	1-----2-----3-----4----- -----5	nepřehledné

Další sdělení (není nutné vyplňovat)